

VALORI UMANE ȘI VIRTUȚI, FUNDAMENTE ALE LIBERTĂȚII RELIGIOASE

Pr. Lect. univ. dr. Bogdan IVANOV

Facultatea de Teologie Ortodoxă,

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Romania

paul.ivanov@ubbcluj.ro

ABSTRACT: Human Values and Virtues, Foundations of Religious Freedom.

Religious freedom naturally presupposes the dialogue between the public space, which preserves neutrality, and the own sphere of each person, who assumes his religious identity. This is not primarily required to recognize the right of every religion to have a public affirmation, although we note that not all religions have or such a vocation. From this point of view, even if we can affirm that religious freedom is a fundamental human right, like the right to life, education, health, the right to freedom of expression, etc. it only works in societies where there are mechanisms to defend and guarantee such rights and especially where they are not marginalized like others. Such an analysis is more than necessary, when reaffirming the values that constitute the foundation of religious freedom brings back into discussion the issue of human, philosophical, theological truth, without which religious freedom ends up being a simple volatile and interpretable ideology, depending on needs and whims. By anchoring religious freedom in truth, we open the possibility for it to find its stability in the face of pressures of all kinds. Perhaps precisely such an approach to the human values that define religious freedom would become an increasingly convincing argument for other cultural and religious spaces of the world to accept or such freedom not as a mark of the Euro-American identity in which it was born, but as an inalienable human right, the only one that could bring the progress we are all waiting for.

Keywords: *human rights, liberty, conscience, dialogue, honesty, truth, humility, progress, religion, values, virtues, religious freedom.*

Libertatea religioasă este cea mai rafinată și înaltă dintre toate libertățile, care dă calitatea unei culturi și a unei civilizații, întrucât ea aduce în planul vieții publice adevărul, dar și valori eterne pe care oamenii le asumă în forul

intim al conștiinței lor. Această libertate funcționează și ca un veritabil barometru pentru toate celelalte libertăți, care se regăsesc exprimate la nivelul cel mai înalt de libertate religioasă.¹ Totuși această valoare fundamentală pe care lumea modernă s-a construit a fost câștigată la capătul unor lungi și dureroase confruntări, care au marcat cel puțin istoria secolelor al XVI-lea și al XVII-lea². Ieșirea din logica confruntării religioase și deschiderea orizontului spre dialog și pluralitate au consolidat saltul dinspre lumea medievală spre lumea modernă și a deschis perspectiva unei conviețuiri în spiritul binelui comun, pe care oameni de diferite credințe și religii îl pot sluji în respect și în bună înțelegere.

Această atmosferă de toleranță și libertate religioasă, specifică Europei, unde istoria a forțat construirea unei veritabile culturi a dialogului, este fundamentată pe o serie de valori decantate în timp, dar care constituie astăzi fundamentul libertății religioase. Aceste valori au putut fi exprimate convingător în contextul eliberării de sub monopolul de gândire medieval în care „celălalt” era de multe ori privit cu suspiciune, ca unul care subminează construcția societății perfecte și omogene din punct de vedere religios.

Analiza acestor valori și virtuți, care constituie subiectul studiului de față, se va opri asupra valorilor umane, ce țin de viziunea pe care o proiectează asupra omului: precum libertatea, ca dat ontologic, conștiința, ca for în care valorile religioase sunt asumate și produc fapte și dialogul, construit pe virtuți precum căutarea Adevărului, onestitatea și smerenia. Aceste valori modelează de fapt mintea și gândirea omului european, în diferitele epoci, ele regăsindu-se exprimate cu multă forță în orizontul de credințe iudeo-creștin, care deschide perspectiva spre asumarea publică a respectului reciproc.

Mai trebuie spus că libertatea religioasă funcționează la nivelul societății și ca un construct politic fundamentat pe valorile și ideile amintite mai sus și că acesta ține de voința celor care conduc să respecte conștiința religioasă și libertatea celor pe care îi reprezintă.

De la bun început se pune însă întrebarea dacă este posibil să gândim libertatea religioasă în afara pluralității sau altfel formulat dacă liber-

1 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Libertatea religioasă – temelie a demnității umane”, în *Religie și libertate. Săptămâna libertății religioase*, 9-16 aprilie 2011, București, Casa de editură „Viață și Sănătate”, 2011, pp. 29-36.

2 A se vedea Anthony Gill, *The Political Origins of Religious Liberty*, Cambridge University Press, 2008.

tatea presupune în mod obligatoriu existența mai multor idei și credințe religioase care au vocația manifestării publice? În mod evident libertatea religioasă nu presupune existența apriorică a pluralității, întrucât aceasta se exprimă în primul rând ca un raport între autoritățile care reglementează treburile publice și subiecții, care sunt încurajați sau nu să își manifeste public sau privat credința. Acest concept al libertății religioase funcționează însă cu efecte vizibile, acolo unde există pluralitate de idei și de credințe și unde autoritățile doresc să garanteze un cadru de manifestare liberă și neîngrădită pentru fiecare dintre religii, exprimate atât individual cât și nivelul comunităților.

Subiectul de față își confirmă odată în plus actualitatea, mai ales dacă ne gândim la faptul că astăzi fenomenul religios la modul general se află într-o stare de cvasi asediu, în fața libertăților de tot felul, multiplicare și revendicate tot mai mult de la „dreptul suveran” al omului de a-și crea propria morală și religie, care luptă pentru recunoașterea din partea religiilor, a unui loc pe scena publică a normalității³.

Filosoful politic Robert George de la Universitatea Princeton afirmă la o conferință că valorile umane se regăsesc înaintea drepturilor și că acestea din urmă poartă amprenta valorilor pe care se fundamentează⁴. În această logică autorul citat afirmă că religia însăși este o valoare umană și că de fapt libertatea ei decurge tocmai din caracterul omului de ființă liberă, care o asumă ca pe cea mai înaltă valoare. Acest lucru vine să arate odată în plus că valorile despre care vorbim ca fundamente ale libertății religioase au un caracter ontologi și țin de felul în care ne angajăm să privim omul, atât în dimensiunea lui politică și socială, cât și în cea religioasă.

Astfel trasăm astfel spațiul de întâlnire dintre credință și necredință, care nu se consumă doar în discuția despre adevăr, ci mai ales în termenii valorilor umane, care trebuie să fie unanim recunoscute.

Nu trebuie să uităm faptul că există riscul ca atunci când vorbim despre libertatea religioasă să aducem în discuție teme și idei care alcătuiesc agenda morală și teologică a creștinismului, care prin forța sa internă

3 A se vedea Andreas Follesdal (2005). „Exit, Choice, and Loyalty: Religious Liberty versus Gender Equality”, în *Journal of Social Philosophy*, 36(4), pp. 407–420.

4 Rick Plaster, „The Philosophy of Religious Freedom” consultat online la <https://juicyecumenism.com/2014/05/01/the-philosophy-of-religious-freedom/> (19.08.2022, ora. 12.57)

a provocat o astfel de formulare a libertății⁵. Astăzi este chiar provocator să încerci să vorbești despre argumentele care pot întări fundamentul libertății în termeni nereligioși, invocând principii și valori recunoscute de către toată lumea. Nu este mai puțin adevărat că atunci când pornim în explorarea sferei valorilor umane vorbim despre principii care sunt universal valabile și acceptate de toți ca fiind fundamentale, chiar dacă ele se regăsesc exprimate în intensități diferite în funcție de religie. Chiar dacă pășim pe solul unui consens fragil asupra acestor valori umane le amintim întrucât ele constituie o bază de discuție și de dialog pentru o mai bună înțelegere și asumare în viitor de către fiecare religie care are ca ideal afirmarea și protejarea libertății religioase.

Așa cum este și firesc la fundamentul libertății religioase se regăsește însăși ideea de libertate, care îl definește pe om atât în raport cu propria lui conștiință și cu Dumnezeu, cât și cu societatea. Nu este lipsit de importanță faptul că am așezat la baza acestei piramide a valorilor libertatea întrucât ea este cea mai relevantă virtute care îl reprezintă pe om, fără de care acesta nici nu poate fi gândit ca o ființă creată după chipul lui Dumnezeu.

Libertatea este spațiul devenirii omului, al împlinirii convingerilor și aspirațiilor sale religioase care trebuie să fie tot timpul apărată, mai ales atunci când ea este confiscată, restrânsă și chiar anulată⁶. Dacă omului îi este garantată libertatea ca fundament al propriei sale vieți, din aceasta derivă și dreptul ca în această viață și în același spațiu al libertății să își poată trăi și credința sa. Este evident că o astfel de valoare presupune respectul și toleranța pentru celălalt, pentru dreptul lui de crede sau de a nu crede. Această libertate umană exprimată ca un principiu fondator al libertății religioase, deschide spațiul conviețuirii și al acceptării, ca o marcă a noii vieți a umanității răscumpărate în lumina „libertății slavei fiilor lui Dumnezeu”, despre care vorbește Sfântul Apostol Pavel (Rm 8, 21).

De aceea libertatea nu este doar o valoare umană, ci devine de fapt însuși modul de viață prin care orice om poate să își exprime credința, dar poate să facă din ea un punct al întâlnirii cu celălalt în marea lor aventură spre absolut. Această aventură pornește de la faptul că omul mai înainte de

5 Andrew Koppelman, „How could religious liberty be a human right?”, în *International Journal of Constitutional Law*, 2018, 16(3), 989.

6 Un topic asemănător am analizat și în Bogdan Ivanov, „Originea naturii umane, fundament pentru Drepturile Omului”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 3(9)2021, pp. 246-257.

a porni spre absolut, trebuie să fie liber și să aibă pentru sine această conștiință, dar și să fie pregătit pentru a se întâlni cu Adevărul, care pentru creștinism nu este o noțiune abstractă, ci Însăși persoana Mântuitorului înviat. Libertatea îi oferă omului nu doar privilegiul de a-și trăi viața și credința neîngrădit de nimeni și de nimic, ci și responsabilitatea față de destinul mare al omenirii, dar și al fiecărui om care nu o mai are sau și-a pierdut-o. De aceea a fi și a rămâne liber presupune angajarea într-un efort ascetic împotriva a oricărui lucru care îi poate răpi omului libertatea interioară, dar mai ales de a se angaja ferm și activ pentru ca libertatea să devină o virtute respectată și asumată în societate⁷.

Pedagogul american W. Cole Durham deschide o perspectivă foarte interesantă asupra faptului că însuși respectul pentru libertate devine cel mai profund și înalt adevăr moral, capabil de a „revoluționa” în profunzime societatea. „Prin plasarea respectului pentru libertate în centrul constelației valorilor și prin recunoașterea faptului că respectul pentru libertatea și demnitatea indivizilor este în sine un adevăr moral și religios de cel mai înalt nivel, această revoluție a transformat temeiurile legitimității și stabilizării comunităților politice”⁸. El preia practic teza filosofului John Locke (1632-1704) care credea cu tărie la vremea lui că respectul pentru libertatea religioasă este o sursă de legitimare și de stabilitate pentru regimurile politice⁹. Cred că nu este de prisos să afirmăm că garantarea libertății religioase a deschis perspectiva reală a dezvoltării societății moderne, care a știut astfel să canalizeze toate energiile pozitive din societate spre slujirea scopurilor ei înalte, eliminând potențialul conflict pe care diferitele opinii religioase îl puteau alimenta.

Astăzi tot mai mult noțiunea de credință tinde să fie substituită cu cea de conștiință. Prima are în vedere Adevărul, iar a doua surprinde acțiunea și calitatea morală a faptelor omului în drumul lui spre Adevăr. De aceea libertatea religioasă trebuie să fie asumată în spiritul Adevărului, care este trăit și exprimat de fiecare persoană și de comunitatea de credință pe care o formează și nu doar la nivelul subiectiv al conștiinței fiecăruia. Conștiința individuală trebuie în mod obligatoriu să dialogheze cu conștiința

7 Hans Küng, *Liberté du chrétien*, Desclée de Bouver, 1967, Paris, pp. 39, 40.

8 Anthony Gill, *The Political Origins of Religious Liberty*, p. 38.

9 Jacob Taubes, *Teologia după revoluția copernicană*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2009, p. 87; John Locke, *Al doilea Tratat Despre Cărmuire. Scrisoare despre toleranță*, București, Editura Nemira, 1999.

colectivă, doar atunci ea capătă consistență și valoare de adevăr. În acest sens trebuie să avem în vedere faptul că noțiunile de religie și conștiință nu sunt deloc sinonime și că această realitate interioară poate funcționa cu intensități diferite sau poate să nu funcționeze deloc¹⁰. La fel cum unele religii nu pun deloc accent pe ideea conștiinței.

Conștiința presupune în primul rând religia pe care se fundamentează și nu o poate sub nicio formă substitui. Cred că nu este deloc lipsit de interes să reamintesc faptul că Sfântului Apostol Pavel îi revine cu adevărat meritul de a pune în discuție noțiunea de conștiință (ἡ συνείδησις), declanșând astfel o veritabilă „revoluție a minții omului”¹¹. Chiar dacă funcționează ca „un regulator” al relațiilor omului cu lumea și cu Dumnezeu și, într-un fel sau altul, este prezentă în fiecare om, conștiința este prima instanță morală care se pronunță asupra faptelor. Aceasta devine realitatea care reclamă nevoia de libertate, de responsabilitate față de viața și integritatea fizică, morală și religioasă a omului. Apelul la conștiință, ca la cea mai subțire realitate a sufletului, după viziunea antropologică a Sfântului Apostol Pavel, ar trebui să fie făcut cât mai des în spiritul adevărului și a limpezimii, atunci când dorim să ne consolidăm și mai mult libertățile.

Sociologul José Casanova vede de fapt libertatea religioasă ca fiind izvorâtă de din libertatea de conștiință și exprimă cel mai bine această realitate specifică lumii occidentale când spune că: „libertatea religioasă, în sensul libertății de conștiință, este cronologic „prima libertate, precum și condiția prealabilă a tuturor libertăților moderne”¹². Din definiția dată de Casanova – care este corectă și în perfectă concordanță cu spiritul european – rezultă doza evidentă de subiectivism pe care uneori o presupune conștiința.

Conștiința este izolată în sfera dreptului la intimitate și viață privată, ea fiind eliminată de sub orice formă de control instituționalizat, fie că este laic, fie eclesiastic. Este foarte adevărat că judecățile conștiinței, care arată calitatea și limpezimea ei în fiecare moment din viață, vor fi judecate, ca în

10 Fac referire la un articol publicat pe un subiect asemănător Bogdan Ivanov, „Conștiința, locul de împlinire a legii”, în Arhim. dr. Macarie Motogna, Dr. Mihai Florin Hasan și Dr. Victor Vizauer, *Cel care a trecut făcând bine. Nicolae Edroiu*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2019, pp. 24-30; Rick Plaster, „The Philosophy of Religious Freedom”.

11 A se vedea și Grigore T. Marcu, ed., *Antropologia paulină*, Sibiu, Tipografia arhidiecezania, 1941.

12 Citat în Anthony Gill, *The Political Origins of Religious Liberty*, p. 33.

fața unei veritabile instanțe de apel, doar de către Dumnezeu¹³. Până atunci conștiința ca valoare umană ce contribuie la punerea în practică a libertății religioase nu poate să funcționeze în afara adevărului și fără o grijă și o preocupare spirituală constantă pentru limpezimea și sănătatea ei. În absența acestor repere care o vor menține în parametri ei cu adevărat funcționali ea va putea eșua, fără să mai rămână un barometru real al moralității, aducând serioase deservicii libertății religioase însăși.

Recursul la conștiință în detrimentul religiei ca expresie a Adevărului poate aduce în discuția libertății religioase un exces de subiectivism, care riscă să anuleze tocmai acest principiu fundamental al libertății și să îl facă nefuncțional. Rick Plaster atrage atenția în articolul său, citându-l pe profesorul Gerard V. Bradley, că „subiectivismul va duce spre o negare a libertății religioase”, ceea ce se pare că se întâmplă deja pe alocuri¹⁴. Este mai mult decât periculos să modifici acest regim al libertăților doar în funcție de ceea ce dictează conștiința fiecăruia, neavând tot timpul garanția că ea ne arată în permanență adevărul. Libertatea la modul general și libertatea religioasă la care ne referim în mod special trebuie să rămână ancorate în adevăr și nu într-un subiectivism generator de libertăți mai mult sau mai puțin raționale.

Ultima valoare, pe care o putem așeza ca fundament al libertății religioase și despre care vreau să vorbesc aici este dialogul. De altfel lumea modernă, care își afirmă și cultivă libertățile este construită pe o veritabilă cultură a dialogului, care admite diversitatea opiniilor, inclusiv în sfera credinței, refuzând integristul religios și fundamentalismul, ca fiind străine spiritului ei. Societatea, prin mecanismele ei instituționale, dar nu mai puțin prin ethosul ei se astfel arată dispusă să acorde fiecărei religii prezumția deținerii adevărului, fie și măcar în parte, evitând astfel expresiile fundamentaliste. Totuși dialogul ca un instrument al garantării libertăților religioase nu poate fi asumat în afara unor virtuți pe care le presupune și care îl fac funcțional și nu doar o simplă retorică socială.

Rețin ca exemplu esențial privind această nouă cultură a dialogului, care s-a născut în Europa în contextul unor drame istorice, imaginea extrem de inspirată pe care ne-o propune teologul scolastic Nicolaus Cusanus (1401-1464), în micul său tratat intitulat sugestiv și atunci, dar și acum

13 Grigore T. Marcu, ed., *Antropologia paulină*.

14 Rick Plaster, „The Philosophy of Religious Freedom”.

„Pacea între religii”¹⁵. Fără a avansa ideea unui sincretism religios, autorul pledează pentru dialogul reprezentanților mai multor religii cu Logosul întrupat, care ridică discuția și potențialele divergențe spre contemplarea posibilității găsirii „păcii veșnice” între religii, în căutarea Înțelepciunii¹⁶.

Din acest punct aș dori să subliniez că dialogul pentru a fi cu adevărat virtutea care poate consolida libertatea religioasă, presupune câteva virtuți. De altfel orice lucru bun din viața noastră și din viața societății începe cu dialogul: dialogul cunoașterii, dialogul iubirii și dialogul recunoștinței. Prima și cea mai importantă virtute a dialogului este adevărul. Religiiile care își trăiesc libertatea și care comunică între ele își propun în primul rând să exprime adevărul propriei credințe, ca o premisă a încercării de a se consolida în acest adevăr. Fiecare dialog religios și ecumenic trebuie să respecte adevărul și trebuie să conducă la o mai bună exprimare a acestuia. De aceea fiecare actor religios, parte a acestei culturi și societăți a dialogului trebuie să fie sincer cu sine și să fie convins că angajarea într-un dialog interreligios este motivată de necesitatea de a mărturisi Adevărul credinței și de a arăta și celorlalți o cale de a-l găsi și de a-l crede. Sau altfel spus de a lăsa un spațiu în care și celălalt să își poată împărtăși experiența drumului său spre adevăr.

Un dialog în adevăr implică mai presus de toate imperativul ca fiecare să-și păstreze ferm identitatea și nu să își relativizeze credința. Un dialog religios adevărat este posibil doar între persoane cu identități confesionale ferm exprimate. De altfel, scopul unui dialog este de a găsi și de a arăta lumii Adevărul. Dialogul confuz și relativizant este împotriva Evangheliei și a unei mărturii autentice și cu siguranță nu va ajuta nici regimului mai larg al libertății religioase.

A doua virtute a dialogului este onestitatea. Dialogul este un exercițiu foarte incomod pentru că presupune disponibilitatea de a renunța la confortul pe care îl oferă fiecare confesiune și religie și de a merge în căutarea unui partener, de a avea răbdare, de a-l asculta și de fi animat de dorința de a-l îmbogăți. Fiecare persoană care este sinceră și onestă în credința sa trebuie să fie respectată de ceilalți care au o altă credință. Având experiența de secole a dialogului interreligios și mai ales pe cea de dată recentă a dialogului ecumenic, putem afirma că intenția finală a celor care cred în liber-

15 Nicolaus Cusanus, *Pacea între religii (De pace fidei) și Despre Dumnezeu ascuns (De Deo abscondito)*, Editura Humanitas, 2008, București, pp. 37-119.

16 Nicolaus Cusanus, *Pacea între religii (De pace fidei)*, VI, pp. 58-59.

tatea religioasă este să proclame că doar dialogul este soluția evanghelică la toate problemele la care necesită rezolvări și soluții. Dialogul este mai mult decât o simplă conversație. Implică o stare religioasă, o experiență reală a celui alt și o schimbare de iubire, credință și bogății spirituale. Trebuie să înțelegem că în fiecare dialog întâlnim un scop spiritual. Un dialog descoperă întotdeauna semnificațiile spirituale ale unei întâlniri de lumi, culturi și religii.

Pentru a ajunge la Adevăr trebuie ca fiecare să fie dispus să facă un exercițiu de smerenie, aceasta fiind și ultima virtute a dialogului despre care vreau să vorbesc. Un dialog ar putea fi văzut ca un exercițiu de smerenie, a ceea ce trebuie să facă fiecare om pentru a ajunge la această virtute creștină, cea mai importantă și pentru a fi deschis către harul lui Dumnezeu. În sprijinul acestei idei putem citi în prima epistolă a lui Petru din capitolul 5 versetul 5: „Dumnezeu stă împotriva celor mândri și dă har celor smeriți”. În fiecare dialog trebuie să vedem o șansă de a găsi smerenia, care nu înseamnă a pierde respectul de sine, ci presupune deschiderea față de celălalt, de a-l asculta, de a-l ajuta în eforturile lui de a găsi adevărul. Această virtute a smereniei confirmă până la urmă valoarea unui dialog. Trebuie să ne privim unii pe alții cu respect, cu dragoste și răbdare, pentru că numai prin smerenie putem convinge lumea despre adevărul credinței noastre. Dumnezeu Însuși ne convinge de Adevărul și Iubirea Sa nu numai prin puterea și prin minunile Sale, ci doar prin smerenia Sa și prin sacrificiul Său.

Asumarea dialogului ca exigență morală în sprijinul lărgirii libertății religioase, presupune evitarea cu strictețe a autosuficienței sau a complezenței, a disprețului sau a superiorității arătate față de cei care nu îmi împărtășesc convingerile. Și nu în ultimul trebuie evitată deșertăciunea, banalul formal și golit de orice sens spiritual și uman. Aceste atitudini sunt împotriva dialogului și împotriva Adevărului.

O provocare majoră este aceea dată de faptul că trăim într-o lume plină de noi provocări și suntem forțați uneori împotriva voinței noastre să împărtășim un dialog religios cu popoare străine de spiritul liber european, să găsim noi căi de a transmite această cultură și de a face loc în ea și celor care nu au trăit-o până acum. În primul rând, trebuie să înțelegem că dialogul înseamnă respect și înseamnă înțelegerea că ospitalitatea și iubirea față de cei suferinzi este o poruncă divină.

Dar dacă vrem să fim respectați în credința noastră și mai ales în libertatea noastră, trebuie să știm să ne respectăm la modul autentic cre-

dința. Cred că formalismul și simpla retorică a libertății religioase, fără un angajament sincer și personal nu ajută.

Experiența de secole a libertății religioase și dialogul ne arată încă odată că, noi ca europeni suntem deschiși și gata să împărtășim cu alții toate lucrurile noastre bune și aceasta este o atitudine foarte respectabilă și creștină. În schimb, avem toată îndreptățirea să cerem respectul din partea celor care încearcă să se integreze în lumea noastră. Dar trebuie să învățăm că este foarte important să ajungem la acest respect pentru a ne umple viețile, locurile, bisericile și întreaga lume cu credință; pentru a putea arăta că în spatele libertății religioase nu este un loc gol. Dacă nu vom pune nimic în ceea ce privește respectul față de valorile noastre religioase, ci doar un secularism gol și un dialog interreligios de fațadă, ne va fi greu să cerem la rândul nostru respect pentru valorile care ne definesc.

În spatele libertății religioase și a valorilor și virtuților umane pe care ea se construiește, nu trebuie să fie doar o societate civilizată, ci o lume animată de idealuri religioase sincere. Trebuie să fim mai presus de toți creștini în dragostea, respectul și deschiderea către dialog. Dar această întâlnire pe care libertatea și lumea de astăzi o forțează tot mai mult este o excelentă șansă de a ne umple cu credință viețile și de a arăta că numai Dialogul este singura soluție pentru găsirea și trăirea Adevărului. Și numai în acest Adevăr putem spera cu adevărat la libertate.

Concluzii

Libertatea religioasă presupune în mod firesc dialogul dintre spațiul public, care își păstrează neutralitatea religioasă și sfera privată a fiecărei persoane, care își asumă identitatea religioasă. Acest lucru ne obligă în primul rând să recunoaștem dreptul fiecărei religii de a avea o afirmare publică, cu toate că observăm că nu toate religiile au o astfel de vocație.

Din acest punct de vedere, chiar dacă putem să afirmăm că libertatea religioasă este un drept uman fundamental¹⁷, precum dreptul la viață, educație, sănătate, dreptul de liberă exprimare ș.a. el nu funcționează decât în societățile, unde există mecanismele de apărare și de garantare a unor astfel

17 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Religious liberty - a natural human right”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință (JLC)*, Ganoune Diop, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (coord.), Les Arcs, France, Editio IARSIC, 2015, pp. 595-608.

de drepturi și mai ales unde acestea nu sunt marginalizate în detrimentul altora.

O astfel de analiză este mai mult decât necesară astăzi, când reafirmând valorile care constituie fundamentul libertății religioase readucem în discuție problema adevărului uman, filosofic, teologic, fără de care libertatea religioasă sfârșește prin a fi o simplă ideologie volatilă și interpretabilă, în funcție de nevoi și capricii. Ancorând libertatea religioasă în adevăr îi deschidem posibilitatea de a-și regăsi stabilitatea în fața presiunilor de tot felul.

Poate că tocmai o astfel de abordare a valorilor umane care definesc libertatea religioasă ar deveni un argument tot mai convingător pentru alte spații culturale și religioase ale lumii de a accepta o asemenea libertate nu ca pe o marcă a identității euro-americane în care s-a născut, ci ca pe un drept inalienabil al omului, singurul care ar putea aduce progresul pe care cu toții îl așteptăm.

Bibliografie:

A. Izvoare/Surse

- *BIBLIA SAU SFÂNTA SCRIPTURĂ* (Ediție jubiliară a Sfântului Sinod), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.
- CUSANUS, Nicolaus, *Pacea între religii (De pace fidei) și Despre Dumnezeu-ul ascuns (De Deo abscondito)*, București, Editura Humanitas, 2008.
- LOCKE, John, *Al doilea Tratat Despre Cărmuire. Scrisoare despre toleranță*, București, Editura Nemira, 1999.

B. Literatură Secundară:

Monografii:

- GILL, Anthony, *The Political Origins of Religious Liberty*, Cambridge University Press, 2008.
- KÜNG, Hans, *Liberté du chrétien*, Desclée de Bouver, 1967, Paris.
- MARCU, Grigore T. ed., *Antropologia paulină*, Sibiu, Tipografia arhidiecezania, 1941.
- TAUBES, Jacob, *Teologia după revoluția copernicană*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2009.

Studii și articole:

- ✦ FOLLESDAL, Andreas, „Exit, Choice, and Loyalty: Religious Liberty versus Gender Equality”, în *Journal of Social Philosophy*, 36(4), 2005 , 407–420.
- ✦ KOPPELMAN, Andrew, „How could religious liberty be a human right?”, în *International Journal of Constitutional Law*, 16(3) 2018, 985-1005.
- ✦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, „Libertatea religioasă – temelie a demnității umane”, în *Religie și libertate. Săptămâna libertății religioase, 9-16 aprilie 2011*, București, Casa de editură “Viață și Sănătate”, 2011, 29-36.
- ✦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, „Religious liberty - a natural human right”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință (JLC)*, Ganoune Diop, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (coord.), Les Arcs, France, Editio IAR-SIC, 2015, pp. 595-608.

C. Surse WEB:

- ✦ Rick Plaster, „The Philosophy of Religious Freedom” consultat online la <https://juicyecumenism.com/2014/05/01/the-philosophy-of-religious-freedom/> (19.08.2022, ora. 12.57)